

Milan Vukomanović
Filozofski fakultet
Beograd

VERSKA TOLERANCIJA U ISLAMSKOJ ŠPANIJU

Rezime

Ovaj rad bavi se religijskim odnosima između muslimana, Jevreja i hrišćana u islamskoj Španiji od 8. do 15. veka. Omajadski vladari Španije preobrazili su Kordovu, pomalo uspravani i zabačeni mediteranski gradić, u jednu od evropskih srednjovekovnih prestonica. U devetom i desetom stoleću ovaj grad postaje najcivilizovaniji evropski centar, „nevesta Andaluzije“, ali i „ukras sveta“. U to doba, štaviše, muslimanska Španija postaje i najnapredniji, najkulturniji deo Evrope. U njoj je, u najvećoj meri, vladala religijska i međuetnička tolerancija, a podsticane su i slobodne filozofske rasprave, izgradnja biblioteka, fakulteta, javnih kupatila i parkova, kao i poezija i arhitektura. Do velike promene dolazi, međutim, nakon rekonkiste, kada su hrišćanski vladari ponovo zauzeli gradove u Andaluziji i iz njih proterali muslimane i Jevreje koji su tu, zajedno s hrišćanima, živeli punih 800 godina.

Ključne reči: islam, Španija, religija, tolerancija, Andaluzija

Islam u Španiji

Andaluzija, jedna od sedamnaest španskih autonomnih zajednica, oblast koju su pisci 19. veka nazivali „Evropskim Orijentom“, u prošlosti je bila mesto okupljanja i širenja različitih civilizacija. U tom delu Iberijskog poluostrva smenjivali su se, naime, Feničani, Kartaginjani, Grci, Kelti, Rimljani, Vizigoti, Berberi i Arapi (Hintzen-Bohlen, 2000: 9), pri čemu su potonja dva naroda u Španiji i ostala od 8. do 15. veka.

Samo ime ove pokrajine je arapskog porekla (*al-Andalus*) i znači „zemlja Vandala“, tj. onih varvara koji su 435. g. zauzeli rimsku provinciju Španiju. Nije sasvim sigurno da li je hrišćanstvo počelo tu da se širi još u doba apostola Pavla, sredinom prvog veka, koji je u *Poslanici Rimljanima* (Rim 15: 28) najavio svoj put u Španiju. Ono što se, međutim, pouzdano zna jeste da je vera u Isusa Hrista, u arijevske interpretaciji, na tome prostoru postala državna religija Vizigota. Pa ipak, najveći religijski uticaj u tim srednjovekovnim

vremenima imao je islam, koji je, tokom osam vekova arapske i berberske vladavine, bio ne samo dominantna religija već i kultura, civilizacija koja je bitno određivala način života svih Andaluzana. A reč je, poređenja radi, o periodu čija je dužina jednaka povesti Srbije od Save Nemanjića do naših dana.

Arapska ekspanzija, koja je otpočela u istočnom Mediteranu, dosegla je Španiju, duž severnoafričke obale, još u ranom osmom veku. Država Vizigota je tada bila podeljena između nekoliko različitih sukobljenih strana, pa je jedna od tih grupa pozvala Arape u pomoć. Arapski general Tarik (od čijeg imena potiče i naziv Gibraltar – *Džabāl al-Tārik*, dosl. „Tarikova stena“), pobedio je Vizigote uz pomoć 7000 vojnika, ubivši njihovog kralja Roderika (Ahmed, 2001: 63). Ovi Arabljani su potom produžili ka današnjoj Francuskoj, gde ih je, najzad, zaustavio Karlo Martel u bici kod Poatjea 732. godine.

Godine 756. Abd ar Rahmân I, poslednji predstavnik arapske omajadske dinastije, proteran iz Damaska, osnovao je u gradu Kordovi (Kurtubi) svoj nezavisni emirat. Ova godina ujedno označava i početak muslimanske vladavine u Španiji (Hiti, 2004: 70).

Omajadski vladari Španije preobrazili su Kordovu, pomalo uspavani i zabačeni mediteranski gradić, u jednu od evropskih srednjovekovnih prestonica. U devetom i desetom stoleću ovaj grad postaje najcivilizovaniji evropski centar, „nevesta Andaluzije“, ali i „ukras sveta“ (Bloom and Blair, 2000: 88). U to doba, štaviše, muslimanska Španija postaje i najnapredniji, najkulturniji deo Evrope. U njoj je, u najvećoj meri, vladala religijska i međuetnička tolerancija, a podsticane su i slobodne filozofske rasprave, izgradnja biblioteka, fakulteta, javnih kupatila i parkova, kao i poezija i arhitektura (Ahmed, 2001: 62). I dok su današnje evropske metropole, poput Pariza i Londona, tada bile samo mali, nerazvijeni gradovi, Kordova je imala oko sto hiljada stanovnika (Bloom and Blair, 2000: 88) i biblioteku s oko pola miliona knjiga (Ahmed, 2001: 62), kao i na stotine trgovina, džamija i javnih kupatila. Podignuti su bili i palata i most nad rekam Gvadalkivir. Sam grad bio je čist, popločan, dobro osvetljen, obilato snabdeven tekućom vodom. Omajadske halife su razmenjivale ambasadore s Vizantijom, Bagdadom, Kairom i Saksoncima (Bloom and Blair, 2000: 88). Osnivaju se univerziteti u Toledu, Kordovi, Sevilji i Granadi, a književnost, filozofija i algebra doživljavaju procvat, naročito kada je reč o očuvanju helenskog nasleđa. Sama Granada (Garnata) je, prema nekim izvorima, u to vreme imala oko 195 biblioteka. Na ulazima spomenutih univerziteta stajali su sledeći natpisi: „Svet počiva na četiri stuba: mudrosti učenih, pravdi moćnih, molitvi pravednih i hrabrosti odvažnih.“

Manje idilična povest islamske Španije toga doba odnosi se na status nemuslimana u toj oblasti. Biblijski narodi, tzv. „ljudi knjige“ bili su manjine pod zaštitom islama (zimije), ali s nejednakim građanskim pravima. Oni su svi plaćali lični porez na mušku glavu, s obzirom na to da muškarci nemuslimani nisu služili u armiji. Zimije su nosili i posebne pojaseve, kako bi se razlikovali od muslimana, a bili su zabranjeni mešoviti brakovi između muslimana i

nemuslimana. Takvi odnosi su u samoj islamskoj povesti bili vrlo rano definirani, još Omerovim ugovorom iz 7. veka, perioda ranih halifata (Espozito, 2002: 320). Dokle god su nemuslimanske manjine bile svesne svoga statusa građana drugog reda (u modernom smislu), one su uživale zaštitu na osnovu svoje religije, vere. Ne zaboravimo, međutim, da je reč o srednjem veku, i da tolerancija koji su Jevreji i hrišćani uživali u muslimanskoj Španiji nije, u Evropi, ni približno važila za muslimane i Jevreje pod španskim kraljevima nakon rekonkiste, ili za religijske manjine u Zapadnoj Evropi nakon reformacije, u doba verskih ratova, u periodu između Augsburškog i Vestfalskog mira (1555–1648).

O susretu, ali i docnijem sukobu kultura i religija na području islamske Španije, možda najbolje svedoči povest Velike džamije u Kordovi, koja je tokom rekonkiste najpre pretvorena u katedralu, a u novije doba i u muzej, zadržavši svoj stari naziv *La Mezquita*, Džamija. U devetom i desetom veku ona je bila simbol grada i njegovog međunarodnog prestiža. Po svom značaju među muslimanima zauzimala je tada visoko mesto, odmah posle Kabe u Meki. Pobožnici islama iz Magreba, severne Afrike, koji nisu mogli da otputuju u Meku, odlazili bi na hodočašće u Mezkitu, zapadno središte ove svetske religije.

Izgradnja Velike džamije otpočela je 785, još za vreme Abd ar Rahmâna I, a ceo kompleks ove građevine proširivan je nekoliko puta, tokom uprave naslednika ovoga vladara (Hintzen-Bohlen, 2000: 438). Abd ar Rahmân II i Abd ar Rahmân III su, naime, proširili dvorište ove građevine i podigli novi, veći i lepši minaret. Neimari su, pak, razvili čudesan sistem dvostrukih stubova i lukova, kojim je poduprt drveni krov džamije. Vizantijski umetnici, majstori mozaika, njenu unutrašnjost ukrasili su zlatnim pločicama. I danas ova velelepna građevina oduševljava posetioce skladom koji je postignut između senke i svetla, iluzije i stvarnosti. Hrišćani su, docnije, u središtu odaje za molitvu podigli katedralu, ali ishod tog naknadnog, pretencioznog poduhvata je, ipak, utisak da crkva nikako nije mogla da „proguta“ džamiju, jer od nje hrišćanski hram nikada nije mogao da se do kraja rasprostire (Ahmed, 2001: 68). Zanimljivo je da je na tom istom mestu ranije stajala vizigotska crkva San Vićente, docnije korišćena i kao prvobitna džamija u Kordovi, dok neka novija arheološka otkrića upućuju na još starije kulturne slojeve, koji sežu u rimsku, keltsku i hebrejsku prošlost. Po svemu sudeći, prostor na kome je sagrađena Velika džamija oduvek je bio sveto mesto naroda koji su naseljavali ovaj grad. Kada je, međutim, 29. juna 1236, Kordova ponovo pala u ruke Španaca (Ahmed, 2001: 67), njihovog vladara Fernanda III, Mezquita je pretvorena u katedralu posvećenu Bogorodici (*Santa Maria Madre de Dios*).

Danas je Mezquita u Kordovi, pored bazilike Sv. Petra u Rimu, jedna od najvećih religijskih građevina u Evropi. Ona je verovatno i najznačajniji muslimanski hram u zapadnom svetu. Svojim kolosalnim dimenzijama (175m x 128m) i površinom od 22.400 m² ona zauzima znatan deo prostora staroga grada (Alvarez, 2002: 5).

Izazovi religijskog i kulturnog pluralizma

Pomešanost različitih rasa, etničkih i religijskih zajednica u muslimanskoj Španiji prirodno je vodila rađanju jedne bogate i dinamične, vibrantne kulture. Muslimanski i hrišćanski vladari sklapali su saveze, a Jevreji i hrišćani pomagali Berberima u njihovom nastojanju da osvoje poluostrvo, s obzirom na to da je i jedna i druga zajednica tu teško preživljavala pod upravom Vizigota. S druge strane, Naziridi iz Granade pomagali su hrišćanima u borbi protiv muslimana iz Sevilje.

Kada su prihvatili muslimansku vlast, hrišćani i Jevreji mogli su slobodno da ispovedaju svoju veru i obavljaju rituale, zadržavši svoje crkve i sinagoge. Bili su izuzeti iz vojne službe i imali su svoje nezavisne sudove. Njihovi religijski poglavari su ih predstavljali pred muslimanskim vladarima. Sve tri ove zajednice živjele su uglavnom mirno jedna pored druge, delom i zbog toga što su delile zajedničko, avramovsko nasleđe i veru u jednoga Boga.

U Andaluziji je još u 9. veku postojala religijska i kulturna razmena u više različitih oblasti. Mnogi Jevreji i hrišćani učili su i znali arapski jezik, a imali su mesta čak i u upravi i vojsci. Imena kao što su Isak, Argimirus, Komes, Josif, Sančo, biskup Rekafredus i dr. pojavljuju se u nekim zapisima i zvaničnim dokumentima iz toga perioda zajedno s titulama: *exceptor rei publicae*, *Cordubae patriciae censor*, kao i vojnik, carinik i sl. (Wood, 2004). Zbog svog zajedničkog porodičnog porekla, neki od tih hrišćana imali su i lične kontakte s muslimanima na vlasti, u administraciji. Muslimani su, s druge strane, učestvovali u hrišćanskim proslavama i praznicima. Mešoviti brakovi jesu bili zabranjeni i retki, ali dešavalo se da se musliman oženi hrišćankom, koja bi potom prešla u islam. Zabeleženi su čak su i obratni slučajevi, bez obzira na pretnju smrtnom kaznom ukoliko musliman ili muslimanka napuste islam.

Teološke polemike među njima vodile su se uglavnom oko hrišćanskog koncepta Trojedinog Boga (Vukomanović, 2004: 90), dok su Jevreji – koji su u Kordovi i drugim andaluzijskim gradovima imali i svoje zasebne kvartove, tzv. Juderije – prigovarali još i ideji o Hristovom bezgrešnom začecu. U Andaluziji je svoj procvat doživela i jevrejska mistika, Kabala, kao i filozofija. Statua Moše ben Majmona (Mojsija Majmonida), slavnog srednjovekovnog filozofa, i danas krasi Juderiju u Kordovi. Pod mavarskim uticajem, ova španska civilizacija predstavljala je srce multikulturalne Evrope, a svoj najveći procvat u srednjem veku doživela je baš u nekadašnjoj „zemlji Vandala“.

Ponovno osvajanje (*reconquista*) Sevilje, Kordove i Granade u 13. i 15. veku, nakon vladavine dve berberske dinastije, Almoravida i Almohada, koji su u Španiji opstali skoro pet stotina godina (Espozito, 2002: 52), dovelo je muslimane, ali i Jevreje u toj zemlji, u gotovo nemoguću poziciju. Oni su morali da se preobrate u hrišćanstvo ili da zauvek napuste svoju domovinu.

Tako je 1492. godine, koji dan uoči Kolumbovog polaska za „Indiju“, naređeno da se oko 200.000 sefardskih Jevreja protera iz Španije. Neki od njih su se ubrzo naselili i na Balkanu.

Docnije se ta mera počela odnositi i na tzv. *marane* (*marranos*), hrišćane jevrejskog porekla koji nisu mogli da pruže dokaz o „čistoti krvi“, tj. da im niko od predaka nije bio jevrejski *converso*. Čak i oni muslimani koji su ostali u Španiji i primili hrišćanstvo (tzv. *Moriscos*) izgnani su nešto docnije – godine 1609. Mnogi su, opet, i poubijani (Ahmed, 2001: 69). U Španiji je, dakle, krajem 15. veka, načinjen očigledan pomak ka antisemitskom i antimuslimanskom rasizmu: u Toledu je 1499. godine donet propis o čistoti krvi, a nakon 1492. u Španiji su ostali samo *marani*, preobraćeni ili „loše kršteni“ Jevreji (De Fontet, 1999: 34). Ovim propisom je t od „starih hrišćana“ raženo da pruže dokaz o čistoti krvi, tj. da im niko od predaka nije bio jevrejski konvertit, maranin. Progon marana usledio je odmah nakon 1547. godine (Vukomanović, 2004: 82).

Islamska religija bila je zvanično zabranjena sve do Frankovog vremena. Stari zakon o izgonu Jevreja nije u toj zemlji zvanično ukinut sve do 1968, a Jevreji i protestanti su se u svojim pravima izjednačili s katolicima tek 1990! Danas su, međutim, Andaluzani mnogo ponosniji na svoju islamsku, mavarsku prošlost. U Kordovi se, tako, opet mogu čuti mujezini što pozivaju na molitvu, a u Španiji je, kao i drugde u Zapadnoj Evropi, zabeležen porast broja domaćih muslimana, onih koji su iz neke druge religije prešli u islam. Pa ipak, uprkos tom postepenom oživljavanju islama u Andaluziji i Španiji, iseljenici iz severne Afrike i dalje žive lošije od imigranata koji stižu iz Latinske Amerike (Ahmed, 2001: 72).

S neskrivenom nostalgijom neki savremeni arapski pisci porede pad islamske civilizacije u Španiji s kolapsom komunizma u Evropi (Ahmed, 2001: 70). Oba ova događaja imala su, naime, sličan psihološki i politički uticaj na hrišćansku Evropu. Poput komunizma, i islam je tu vekovima, u popularnoj percepciji, predstavljao stranu, preteću silu, podjednako zavodljivu i podrivačku.

LITERATURA

- Ahmed, Akbar (2001): *Islam Today*, London and New York: I. B. Tauris.
Alvarez, Luis et al. (2001): *The Mosque*, Cordoba: Intuco.
Bloom, Jonathan and Sheila Blair (2000): *Islam: A Thousand Years of Faith and Power*, New York: TV Books.
De Fontet, Fransa (1999): *Rasizam*, Beograd: Plato, XX vek.
Espozito, Džon, ur. (2002): *Oksfordska istorija islama*, Beograd: Clio.

- Hintzen-Bohlen, Brigitte (2000): *Andalusia*, Cologne: Könemann.
- Hiti, Filip (2004): *Tvorci arapske istorije*, Beograd: Utopija.
- Vukomanović, Milan (2004): *Religija*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Wood, Jamie (2004): „Beyond a rhetoric of intolerance: The Cordoba martyrs, religious and cultural exchange in ninth century al-Andalus“, Manchester: University of Manchester.

Milan Vukomanović
Beograd

RELIGIOUS TOLERANCE IN ISLAMIC SPAIN

Summary

This work deals with inter-religious relations between Muslims, Jews and Christians in Islamic Spain from 8-15th centuries. The Umayyad rulers of Spain transformed Cordoba, a sleepy and remote Mediterranean town, into a European medieval center. In the ninth and tenth centuries, this city became the most civilized European center, the „bride of Andalusia“ and „ornament of the world“. At that time, the Muslim Spain was the most prosperous and cultural part of Europe. Religious and inter-ethnic tolerance was largely practiced there, along with free philosophical discussions, building of libraries, universities, public baths and parks, as well as poetry and architecture. A significant change occurred, however, after the Reconquista, when Christian rulers repossessed the cities of Andalusia, expelling Muslims and Jews who lived together with Christians for 800 years.

Key words: Islam, Spain, religion, tolerance, Andalusia.